

BIRTOKVISZONYJEL NEM NYÚJTÓ BIRTOKTÖBBESÍTŐ JELLEL*

ZSIGRI GYULA

Azokban a több birtokra utaló szóalakokban, amelyekben a szótó mássalhangzó-ra végződik, a *tő* és az *i* közötti hangszelet annyira feltűnően azonos alakú a hagyományosan egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak vagy személyjelnek nevezett toldalékkal, hogy kell, hogy legyen közük egymáshoz:¹

A *tő* és az *i* közötti hangszelet

<i>ja:</i>	<i>napjai, napjaim, napjaid, napjaink, napjaitok, napjaik</i>	–	<i>napja</i>
<i>je:</i>	<i>gömbjei, gömbjeim, gömbjeid, gömbjeitek, gömbjeik</i>	–	<i>gömbje</i>
<i>a:</i>	<i>borai, boraim, boraid, boraink, boraitok, boraik</i>	–	<i>bora</i>
<i>e:</i>	<i>körei, köreim, köreid, köreink, köreitek, köreik</i>	–	<i>köre</i>

Az *i* előtti hangszelet azonban nem elemezhető egyes szám harmadik személyű birtokosra utaló toldalékként, mert az egyes szám harmadik személyű birtokossal összeegyeztethetetlen szóalakokban is megjelenik. A *napjaim*-nak csak egyes szám első, a *napjaid*-nak pedig csak egyes szám második személyű birtokosa lehet. Vagy le kell tehát mondanunk arról, hogy az alakilag közös hangszelethez közös jelentést társítsunk – ahogy például Rácz (1973) vagy Hegedűs (2014) teszi –, vagy olyan jelentést kell társítanunk hozzá, amely a több birtokra utaló szóalakok (*napjaim, napjaid* stb.) és a harmadik személyű birtokossal szerkezetet alkotó, egy birtokra utaló szóalakok (*anyák napja*) jelentésével is összeegyeztethető.

Melcsuk (1965) úgy jut el ehhez a közös jelentéshez, hogy különválasztja a birtokosság tényét (ezt nevezi birtokviszonynak) a birtokossal való egyeztetéstől, és a hagyományosan egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak elemzett *(j)a/(j)e* toldalékot ugyanúgy a birtokviszony általános jeleként elemzi, mint a több birtokra utaló szóalakokban a vele azonos alakú, *i* előtti hangszeletet.

Melcsuk elemzésének kétségtelen érdeme, hogy jelentéstanilag is plauzibilis választ ad a véletlenül aligha magyarázható alak egyezés kérdésére. Az is előnye, hogy ha a *(j)a/(j)e* nem egyes szám harmadik személyű birtokosra utaló toldalék, hanem csak a birtokosság jelölője, akkor nem probléma, hogy a vele toldalékolt szavak hogy alkothatnak szerkezetet többes számú birtokossal (*anyák napja*). Az elemzésnek azonban

* Köszönettel tartozom a cikk korábbi változatát olvasó névtelen lektornak értékes észrevételeiért. A cikkben továbbra is benne levő hibákért a felelősség egyedül engem terhel.

¹ Néhány kivétel azért van. Ilyenek például a Rebrus (2000: 921) által is említett *barátja* – *barátai, korlátja* – *korlátai*. Ezek azonban egyrészt csekély számúak, másrészt ennyi eltérés bőven befér az allomorfiába.

szembe kell néznie néhány olyan problémával, amelyek az adatok másféle elemzéseiben nem merülnek fel.

Az 1. pontban sorra veszem a Melcsuk-féle birtokviszonyjeles elemzés problémáit, és javaslatot teszek a megoldásukra. A 2. pontban rámutatok a magyar nyelv és irodalom szakos egyetemi képzésben hivatalosnak számító, a birtoktöbbsesítő jel alternánsaival operáló felfogás (Rácz 1973; Balogh 2000: 185–91) hátrányaira. A 3. pontban pedig összevetem az itt javasolt elemzést azzal, ahogy Rebrus (1998, 2000) kezeli a birtokviszonyjeles elemzés problémáit.

1. A Melcsuk-féle elemzés problémái

1.1. A *tő végi nyílt magánhangzó nyúlása*

Már Melcsuk (1965: 273) is problémaként említi, hogy a *tővégi a/e* megnyúlik az *i* többsesjel előtt (*órai, zenéi*), a birtokviszonyjel *a/e* magánhangzója viszont rövid marad (*napjai, gömbjei*).² Ez azért probléma, mert azok a toldalékok, amelyek megnyújtják a *tő végi nyílt magánhangzót* (*órát, zenét*), megnyújtják a hagyományosan egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak elemzett toldalék magánhangzóját is (*napját, gömbjét*). Ha az *órai, zenéi* alakokból azt állapítjuk meg, hogy az *i* többsesjel nyújtó toldalék (szemben az *i* melléknévképzővel, amely nem az: *órai, zenei*), akkor magyarázatra szorul, hogy a *napjai, gömbjei* alakokban miért nem nyúlik meg a birtokviszonyjel magánhangzója.

A probléma véleményem szerint úgy oldható meg a legegyszerűbben, ha nem az *órai, zenéi* alakokból indulunk ki, hanem a rövid magánhangzós *napjai, gömbjei* alakokból, és azt állítjuk, hogy az *i* többsesjel ugyanúgy nem nyújtó toldalék, mint a vele azonos alakú *i* melléknévképző. Ez meglehetősen merész állításnak tűnhet, hiszen épp onnan tudjuk, hogy az *órai, zenéi* szóalakok több birtokra utalnak, az *órai, zenei* szóalakok pedig melléknévek, hogy az előbbieken megnyúlik a *tő végi nyílt magánhangzó*, az utóbbiakban pedig nem. De az állítás védhető, ha a nyújtást egy a *tő és az i* többsesjel közötti nyújtó toldalékkal magyarázzuk. Ez a nyújtó toldalék a birtokviszonyjel magánhangzó nélküli, csonkult alakja, a *j'*: *óraj'ji, zenéj'ji*.³ Ez az elemzés két kérdést is felvet: 1. Mennyire jellemző az ilyen magánhangzótörlés a magyarra? 2. Mire alapozzuk, hogy az *órai, zenéi* alakokban a birtokviszonyjelnek csak a magánhangzója törlődik, a *j* nem?⁴

² Melcsuk (1965: 73) eredeti példái: *szobái, keféim*, illetve *házai, könyveim, pontjaiig*.

³ Ahogy ezt már Kassai (1817: 231) is megállapította: „Ha hoszszú a' szó meg-rövidíthetni a' régiek-ként imígy: *almáji, Tanítványji, Tanítványjítok*, ez helyett: *almájai, tanítványjai, tanítványjaitok*. Az ilyen rövidítésbenn a' *j* inas betűje a' Ragasztéknak el ne hagyassék, melyly inas betű (a' Ragaszték hely-tartója) *j* nélkül így írni: *tanítványi*, nem helyes; mivel ez anynyit térszen, mint: *discipularis*, nem helyes *emberi* ez helyett: *emberei*, mert *emberi* humanus, p. o. emberi okosság.”

⁴ Melcsuk (1965: 272) szerint az is törlődik: „A B-szabály »A birtokviszony jelének elhagyása az *-i-* jel előtt magánhangzó után, ha a *tő* utolsó magánhangzója nem vált *u*-ról *v*-re« (mint *hamu/hamv-, tetű/tetv-*), vö. *kapu + ja + i* ^B *kapui...*”.

A birtokviszonyjel magánhangzójának a törléséhez hasonló folyamat több is van a magyarban. Ezek nem teljesen azonos feltételek mellett következnek be, de közös bennük, hogy tő végi, toldalék végi magánhangzó törlődik bennük magánhangzóval kezdődő toldalék előtt.

A birtokviszonyjel magánhangzója nemcsak a birtoktöbbsítő jel előtt törlődhet, hanem a vele azonos alakú *i* melléknévképző előtt is: *év eleje* – *év eleji*, *hó vége* – *hó végi*. A két folyamat alkalmazási feltétele annyiban tér el egymástól, hogy birtoktöbbsítő jel előtt csak akkor törlődhet a birtokviszonyjel magánhangzója, ha a tő magánhangzóra – de nem *i-re*⁵ – végződik,⁶ a melléknévképző előtti törlésnek ezzel szemben nem morfofonológiai feltétele van, hanem lexikális: *Mátraalja* – *mátraalji*, de *Szentkirályszabadja* – *szentkirályszabadjai*, **szentkirályszabadji*.⁷

A birtokviszonyjel magánhangzójának a törlése analóg lehet még az *-ít* és az *-ul/-ül* igeképző előtti, nemcsak nyílt magánhangzókat érintő magánhangzó-törléssel is (*barnit*, *barnul*; *lassít*, *lassul*),⁸ de törlődhet a tő végi nyílt magánhangzó összetételben és szó szerkezetben is: *gazd'uram*, *gazd'asszony*, *od'adta*, *hál' Istennek*, *tudj' Isten*.

Azt, hogy az *órái*, *zenéi* alakokban a birtokviszonyjelnek csak a magánhangzója törlődik-e, mint a *mátraalji* példában, vagy vele együtt a *j* is törlődik, mint a felszólító mód *j-je* a határozott ragozás egyes szám második személyében (*várjad* > *várd*),⁹ empirikusan aligha lehet eldönteni. Az *i* melletti intervokális *j-t* ugyanis fonetikailag nem lehet megbízhatóan megkülönböztetni az *i* és egy vele szomszédos magánhangzó közötti hangátmenettől. A *kijét* 'kicsodáját' ugyanúgy hangzik, mint a *kiét* 'kicsodáét', az *eleji* végén az <ej> ugyanúgy hangzik, mint a *mezei* végén az <ei>, és a *zoknija* végén az <ija> is ugyanolyan, mint a *szoknia* végén az <ia>.¹⁰ Attól tehát, hogy a helyesírás nem jelöli az *órái*, *zenéi* alakokban a birtokviszonyjel *j-jét*, az még ott lehet. De az, hogy ott lehet, még nem jelenti azt, hogy ott is kell lennie. Van azonban két okunk is rá, hogy azt feltételezzük, hogy a birtokviszonyjel *j-je* megmaradt, és csak a magánhangzója törlődött.

⁵ *Kocsijai*, **kocsii*.

⁶ A *barátim*-féle archaikus alakokkal itt most nem foglalkozunk.

⁷ Egy Google-találat azért az utóbbira is van (szemben a több mint 15 ezer *szentkirályszabadjai* találattal): „Pl. a *szentkirályszabadji* reptér, -gondolom sok minden miatt, - nem véletlenül volt fontos reptere a szovjetnek sem.”

<http://forum.index.hu/Article/viewArticle?a=92462709&t=9120320>

⁸ Az *-ít* és az *-ul/-ül* képzővel nem minden *-a/-e* végű melléknévből lehet igét képezni (nincs például **ostobít*, **ostobul*), de amelyből lehet, annak törli a tő végi nyílt magánhangzóját.

⁹ A felszólító mód *j-jének* a tő végi *t*-vel való összeolvadása megelőzi a felszólító mód jelének a törlését: *süsd*. A *d*-vel, *n*-nel való összeolvadásnál, valamint a tő végi *l*-nek a *j*-hez való teljes hasonulásánál viszont hamarabb megy végbe: *sze[gy]ed*, de *sze[d]d*, **sze[gy]d* – *sze[j]jed*, de *sze[l]d*, **sze[j]d*.

¹⁰ Siptár (2011) közöl ugyan néhány diagramot, amelyek szerint a morfológiailag is jelen levő *j* valamivel hosszabban hangzik, mint a hiátustöltő, de azon kívül, hogy egy *ijV* szekvenciában az *i* és a *j* közötti határvonalat csak találmra lehet meghúzni, Siptár ezt az időtartambeli különbséget egyrészt túl kevés mérésből állapította meg, másrészt felolvasott hanganyagot mért, harmadrészt pedig Olasz (2006) és Rákosi–Laczkó (2008) adatai azt sejtetik, hogy *i* mellett nem biztos, hogy van bármilyen különbség is a kétféle *j* között.

Az egyik fonotaktikai: a VCV szekvencia jelöletlenebb, mint a külön szótagú magánhangzók hiátusos kapcsolata. Egy olyan levezetés, amely előbb törli a morfológiailag jelen levő *j-t*, csak azért, hogy aztán az így keletkező hangúrt egy hiátustöltő *j*-vel megszüntesse, két fölösleges lépésben a kiinduló állapotba visz vissza.

A másik a többes szám harmadik személyű alakok analógiája. Az ezekben megfigyelhető *(j)uk/(j)ük* hangszet ugyanazokhoz a tövekhez járul *j*-vel, illetve anélkül, amelyekhez a *(j)a/(j)e* birtokviszonyjel (*napja – napjuk, bora – boruk*). Ha ezt nem akarjuk véletlen egybeeséssel magyarázni, akkor kézenfekvő a *j*-s *juk/jük*-öt a birtokviszonyjel és a birtokos többségét a birtokszón jelölő *uk/-ük*¹¹ összevonásaként elemezni, mint ahogy Rebrus (1998: 153; 2000: 923) teszi. A birtokviszonyjel magánhangzója ebben is hiányzik, akárcsak a több birtokra utaló *óráj'í, zenélj'í* alakokban: *napj'uk, gömbj'ük*.¹² Magánhangzóra végződő tövek után azonban a *j* egyértelműen megmarad: *óráj'uk, zenélj'ük*.¹³ Ha a *juk/jük* toldalék-összevonásban a birtokviszonyjelnek csak a magánhangzója törölődik, a *j* nem, akkor egyszerűbb azt feltételeznünk, hogy ez az *óráj'í, zenélj'í* alakokban is így van.

1.2. A birtokviszonyjel nincs mindig jelen

Az, hogy a birtokviszonyjel nem jelenik meg, amikor a birtok számban és személyben egyeztetve van a birtokossal (*az én napom, a te napod, a mi napunk, a ti napotok*), elintézhető azzal, hogy az egyeztető toldalékok eleve implikálják a birtokviszonyt. Több birtok esetén viszont alaki kényszerből akkor is ott kell lennie a birtokviszonyjelnak a birtok többségét jelölő *i* előtt, ha a birtok számban és személyben egyeztetve van a birtokossal (*napjaim, napjaid* stb.).

Az olyan több birtokra utaló alakokat azonban, amelyekben a *tő* magánhangzóra végződik, nemcsak úgy lehet elemezni, ahogyan az előző, 1.1-es pontban tettük (*óráj'í, zenélj'í*), hanem úgy is, hogy a birtok többségét jelölő *i* közvetlenül a *tő*höz csatlakozik: *órái, zenéi*. Hegedűs (2014: 105) ebből kiindulva így érvel a birtokviszonyjeles elemzés ellen:

„Jelentéstan szempontból a birtokviszonyjel bevezetése felesleges. Részben azért felesleges a birtokviszonyjel feltételezése, mert minden ún. jel sajátos jelentéstöbbletet képvisel, éppen ezért jelen kell lennie a morfosztatikai szerkezetben. Ha hiányzik a fokjel, akkor a szó nincs fokozva, ha hiányzik a múlt idő jele, akkor a szó nincs múlt időben. Milyen jel az, amelyik egyszer van (*ház-a-i*), egyszer pedig nincs (*hajó-i*)?

Amellett, hogy a birtokviszonyjel csonkult, magánhangzó nélküli alakja az *óráj'í, zenélj'í* (és így a *hajó'í*) szóalakokban is benne van, már érveltem az előző

¹¹ Eredetileg azonos volt a *-k* többesjellel, vö. Korompay (1991: 261), de ma már alakjában és funkciójában is különbözik tőle.

¹² Melcsuk (1965: 269) szerint az *u/ü* nem a birtokos többségét jelölő toldalék magánhangzója, hanem a birtokviszonyjelé: *ház-u-k, pont-ju-k*.

¹³ Ez a *j* nem lehet hiátustöltő, mert akkor a *franciául, perzsául* alakokban is meg kellene jelennie.

1.1-es pontban, azt nem ismétlem itt meg. Arra viszont hozok néhány példát, hogy igenis vannak olyan jelek, ragok, képzők, amelyek „egyszer vannak, egyszer pedig nincsenek”. A felszólító mód jele a *fogjad* szóalakban hangzik, a rövidült *fogd*-ban viszont nem. A középfok jele a *legnagyobb*-ban benne van, a *legalsó*-ból hiányzik. Az általános ragozásban az egyes szám harmadik személynek felszólító módban van ragja (*várjon*), kijelentő módban viszont nincs (*vár, várt*). Végül, az *órálj* *uk*-ban benne van a birtokviszonyjel, a *percük*-ből viszont hiányzik.¹⁴ Ennyiben tehát igazza van Hegedűsnek, de mint a fentebbi példákból is látható, ez nem a birtokviszonyjel egyedi sajátossága.

1.3. A birtokviszonyjel fölösleges

Rác (1973: 141) így vonja kétségbe a birtokviszonyjel létjogosultságát: „De miért volna természetes, hogy a birtokos személyragos alakokban a birtokos személynek és számának meg a birtok számának a kifejezésén kívül ott érezzük még a birtokviszony általános kifejeződését is?” Hegedűs (2014: 105) pedig egyenesen kijelenti, hogy „jelentéstani szempontból a birtokviszonyjel bevezetése felesleges”. Abban ugyan igazuk van, hogy a birtokos személyragok eleve implikálják a birtokoltságot, de a nyelvben a legnagyobb természetességgel megjelenhetnek redundáns elemek. Ami felsőfokú, az egyben középfokú is (aki a *legnagyobb*, az mindenkinél *nagyobb*), ennek ellenére a felsőfok *leg-* jelével ellátott mellékevek az esetek többségében megkapják a *-bb* középfokjelet is. De hasonló fölöslegességgel találkozhatunk a nyelvi redundancia egyéb eseteiben is, pl. a tagadó egyeztetésben (*nem volt itt senki sem*) vagy az olyan kifejezésekben, mint *bent a házban*.

Az Ockham (vagy Occam) borotvájának is nevezett, Hegedűs (2014: 107) által is szóba hozott takarékosági elv¹⁵ nem úgy értendő, hogy a lehető legkevesebb jelenségről vegyünk tudomást, hanem úgy, hogy a lehető legkevesebb leíró eszközzel a lehető legtöbb jelenséget írjuk le. Ha nem tesszük fel azt a kérdést, hogy miért feltűnően azonos alakú a *tő* és az *i* közötti hangszelet a hagyományosan egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak nevezett toldalékkal, és nem adunk a kérdésre fonológiai és szemantikailag is kielégítő választ, akkor nem kevesebb eszközzel írunk le több jelenséget, hanem csak kevesebb jelenséget írunk le. Takarékosnak nem az olyan autót tartják, amelyik rövidebb távolságot tesz meg kevesebb benzinnel, hanem az olyat, amelyik hosszabbat.

1.4. Egyszer birtokviszonyjel, másszor kötőhangzó

Rác (1973: 140–1) szerint Melcsuk az első és második személyű birtokos alakokban a *tő* és a személyrag határán megjelenő félig zárt magánhangzót kötőhangzónak tekinti (*padom, csődöm*), az ugyanott megjelenő nyílt magánhangzóban viszont a bir-

¹⁴ De csak, ha így szegmentálunk. Melcsuk (1965: 269) szerint a *percük*-ben is benne van: *óra-ju-k, perc-ü-k*.

¹⁵ A takarékosági elv megfogalmazásairól és utóéletéről l. Thorburn (1918) filológiai összefoglalását.

tokviszony jelét véli föllelni (házam, kezem). Melcsuk (1965) ugyan sehol nem ír semmit az egy birtokra utaló első és második személyű alakokban megjelenő nyílt magánhangzóról, de még ha igaza lenne is Rácznak abban, ahogy Melcsukot olvassa, ez és az, hogy az *i* többesjel előtti hangszelet azonos-e a hagyományosan egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak elemzett toldalékkal, két egymástól szétválasztható kérdés. Az egyikre adott válasz helyessége nem függ a másikkra adott válasz helyességétől. A *házam, kezem* esetleges hibás elemzéséből nem következik az, hogy a *háza, házaim, házaid* elemzése is hibás.

2. A birtoktöbbesítő jel alternánsaival operáló felfogás problémái

Rác (1973: 145–8) a mellett a Simonyiig (1879: 63)¹⁶ visszavezethető elemzés mellett érvel, amely szerint a birtoktöbbesítő jel *i*-je előtti *-a, -e; -ja, -je* hangszelet a birtoktöbbesítő jelhez tartozik. Így a birtoktöbbesítő jelnek összesen öt allomorfa van: *-i; -ai, -ei; -jai, -jei*. Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag egy birtok esetén négyalakú (*-a, -e; -ja, -je*), több birtok esetén viszont nincs hangzó alakja: *pad|jai|∅*.

Ez az elemzés több szempontból is kifogásolható:

1. Az alaki azonosság figyelmen kívül hagyása

A birtoktöbbesítő jel alternánsaival operáló felfogás nem ad választ arra a kérdésre, hogy a birtoktöbbesítő jel *i* előtti része (*napjai, gömbjei, borai, körei*) miért azonos alakú az egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak elemzett toldalékkal (*napja, gömbje, bora, köre*).

2. Egyeztetési probléma

Ha a *napja, gömbje* végén valóban egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag van, akkor az így toldalékoltszavak hogy alkothatnak birtokos szerkezetet többes számú birtokossal (*anyák napja*)?

3. Fonotaktikai probléma

Magyar eredetű tő- vagy toldalékmorfémán belül nincs olyan magánhangzó-kapcsolat, amelyben az első magánhangzó veláris, a második pedig palatális. Palatális magánhangzót követhet veláris (*fiatal, leány*),¹⁷ de veláris + palatális magánhangzó-kapcsolat magyar elemekből építkező szóalakokban csak morfémahatáron fordulhat elő (*mai, lóért*). Újabb idegen szavakban morfémán belül is lehet ilyen magánhangzó-kapcsolat (*naiv, aero*-), de a birtoktöbbesítő jel alternánsaitól azt várnánk, hogy

¹⁶ Rác (1973: 146, 7. láb.) az 1877-es első kiadásra hivatkozik, de ahhoz nem sikerült hozzáférnem.

¹⁷ A *leány*-nak csak az ősmagyar kori rekonstruált előzményét választhatjuk szét a magánhangzók találkozásánál két külön morféma, a mai magyarban már nem. A *fiatal* magánhangzói között viszont még a szó létrejöttékor sem volt morfémahatár, mert a *fi*- utáni *a* még tövéghangzó volt.

magyar mintát kövessenek, ne idegent. Magyar eredetű morfémán belül nincs olyan magánhangzó-kapcsolat, amelyet a birtoktöbbsítő jel alternánsaival operáló felfogás az *-ai*, *-ei*; *-jai*, *-jei* alakokban feltételez.

És ha már a Melcsuk-féle birtokviszonyjeles elemzéssel szemben Rác (1973: 140–1) és Hegedűs (2014: 105) is érvként hozza fel, hogy a birtokviszony jele egyszer megjelenik, másszor nem, ne feledkezzünk meg arról, hogy ilyen hol megjelenő, hol meg nem jelenő morfé mája a birtoktöbbsítő jel alternánsaival operáló felfogásnak is van. Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak egy birtok esetén van hangzó alakja (*padlja*), több birtok esetén viszont nincs (*padljai|∅*).

3. Rebrus üres magvú birtoklásjelölős¹⁸ elemzése

Rebrus (1998; 2000: 908–46) a kormányzásfonológia (Kaye – Lowenstamm – Vergnaud 1985) szigorú CV-s változatában (Lowenstamm 1996) tárgyalja újra a Melcsuk-féle birtokviszonyjeles elemzés morfofonológiai kérdéseit.

3.1. A Rebrus által elvetett nem nyújtó birtoktöbbsítő jeles elemzés

Arra a kérdésre, hogy ha a tő végi nyílt magánhangzó megnyúlik a birtoktöbbsítő jel előtt (*órái*, *zenéi*), akkor a birtokviszonyjel magánhangzója miért nem (*napjai*, *gömbjei*), az 1.1-es pontban úgy válaszoltunk, hogy a birtoktöbbsítő jel nem nyújtó toldalék, a tő végi nyílt magánhangzót nem a birtoktöbbsítő jel nyújtja meg, hanem a tő és a birtoktöbbsítő jel közötti birtokviszonyjel: *óráj|i*, *zenéj|i*.

Azt, hogy a birtoktöbbsítő jel nem nyújtó toldalék, elemzési lehetőségként Rebrus (1998: 150–1; 2000: 920–1) is felvetette, de problematikusnak találta, és elvetette. A Rebrus által megfogalmazott három problémából az első csak akkor probléma, ha elfogadjuk azt az általánosítást, hogy a „nem nyújtó toldalék mindig képző” (1998: 150). A birtoktöbbsítő jel nyilván nem képző, így ha igaz Rebrus általánosítása, akkor nem lehet nem nyújtó. Ez az általánosítás azonban egyrészt elvi alapon is kifogásolható, másrészt nyelvi adattal is cáfolható. Elvi probléma, hogy az az osztályozási szempont, hogy egy toldalék nyújtó-e vagy nem nyújtó, morfofonológiai osztályokat különít el egymástól, az viszont, hogy képző-e vagy nem képző, morfoszemantikaiakat. Azt, hogy van olyan nem nyújtó toldalék, amely nem képző (a *-ként* esetrag), már Rebrus (2000: 910) is észrevette, ezért úgy volt kénytelen módosítani eredeti általánosítását, hogy a „nem-nyújtó toldalék általában képző”. Ebből viszont már nem következik az, hogy ha a birtoktöbbsítő jel nem képző, akkor nem lehet nem nyújtó. Nyelvjárásokból még több ellenpéldát hozhatunk Rebrus általánosítására. A Lizanec – Horváth (1982: 15) által leírt kárpátaljai nyelvjárásokban például a magánhangzóval kezdődő analitikus toldalékok mind röviden hagyják a tő végi nyílt magánhangzót: „a *fa* : *fát* típusú név-

¹⁸ Rebrus (1998: 152; 2000: 776) a birtokviszonyjelet általános birtoklásjelölőnek nevezi, a birtoktöbbsítő jelet pedig többes birtokjelölőnek (1998: 150; 2000: 920).

szókhöz az *-ért*, *-ig* határozórag és az *-é* birtokjel a szótári tőhöz járul: *fa, fajjér ~ fajir, fajig, fajét.*¹⁹

A másik két probléma abból adódik, ahogy Rebrus (1998: 151; 2000: 921) a tő végi nyílt magánhangzó nyúlását a nem nyújtó birtoktöbbsesítő jeles elemzésben ábrázolja. E szerint úgy lesz hosszú a tő végi nyílt magánhangzó, hogy összeolvad a birtokviszonyjelnél a tő és a birtoktöbbsesítő jel közötti, *j* nélküli alakjával: *fa+a+i → fái*. Ezzel az egyik probléma az, hogy a birtokviszonyjelnél ugyanolyan alakúnak kellene lennie a több birtokra utaló szóalakban, mint az egy birtokra utalóban (vö. *lapja – lapjai, hala – halai*), de ez nem így van (**fá, *fájai*). A másik az, hogy így le kell mondani arról az általánosításról, hogy a több birtokra utaló szóalakokban magánhangzévégű tövek esetén nincs a birtoktöbbsesítő jel előtt birtokviszonyjel (*hajói* stb.).

Az 1.1-es pontban javasolt elemzésben ezek a problémák nem jelentkeznek. A több birtokra utaló *fáj|j|i*-ban a birtokviszonyjelnél ugyanúgy a *j*-s alakja jelenik meg, mint az egy birtokra utaló *fáj|j|á*-ban, és a birtoktöbbsesítő jel előtt mindig ott van a birtokviszonyjel, akár mássalhangzóra végződik a tő (*lapjai*), akár magánhangzóra (*fáj|j|i, kapu|j|i*). Az, hogy a birtoktöbbsesítő jel előtt mindig ott van a birtokviszonyjel, jobb általánosítás, mint az, hogy mássalhangzévégű tövek esetén ott van, magánhangzó-végűek esetén pedig nincs ott.

3.2. Rebrus nyújtó birtoktöbbsesítő jeles elemzése

Ha a birtoktöbbsesítő jel nyújtó toldalék, akkor választ kell adni arra a kérdésre, hogy miért marad rövid előtte a birtokviszonyjel magánhangzója: *nappjai, gömbjei*. Rebrus válasza azon alapul, hogy nyújtó toldalék előtt is lehet rövid nyílt magánhangzó: *órát, zenét*, de *házat, mézet*. Ez a magánhangzó szó végén (*ház*) vagy analitikus toldalékok előtt nem hallatszik (*házban, házhoz* stb.), szintetikus toldalékok előtt viszont igen (*házat, házak, házam, házam* stb.). A nyújtó toldalékok csak a szó végén is hallatszók nyílt magánhangzót nyújtják meg (*órám, órái*), a szó végén nem hallatszók nem (*házam, *házám*).

Rebrus (1998: 161; 2000: 929) a birtokviszonyjel magánhangzóját is ugyanilyen, csak szintetikus toldalékok előtt megjelenő magánhangzóként elemzi. Ez azonban szó végén is megjelenik: *holdja, földje*. Rebrus ezt úgy oldja meg, hogy a birtokviszonyjel után feltételez még egy szegmentálisan üres egyes szám harmadik személyű személyjelölőt is. Így a szó véginek látszó birtokviszonyjel nem is a szó végén van, hanem egy nem hangzó szintetikus toldalék előtt.

E szerint az elemzés szerint a *hold* végén azért nem jelenik meg a *holdat, holdak* szóalakokban hallatszók a magánhangzó, mert a *hold* szóalakban nincs a szótó után semmi. A *holdja* szóalakban viszont azért hangzik a birtokviszonyjel magánhangzója, mert van utána még egy nem hallatszók személyjelölő.

Rebrus tehát különbséget tesz nem hangzó semmi és nem hangzó valami között. Ez önmagában nem lenne baj. Lehet az ilyen különbségtétel mellett érvelni. A kijelentő módú igealakokban például nincs módjel (*fogod* tő + személyrag), a felszólító módú-

¹⁹ A tő és a toldalék között megjelenő *j* epentetikus.

akban viszont van (*fogjad* tő + módjel + személyrag). Igen ám, de azt, hogy *fogjad*, rövidebben úgy is lehet mondani, hogy *fogd*. Ebben a tő és a személyrag között nincs a felszólító mód jelének hangzó alakja, de ha nem vennénk fel a helyén egy zéró módjelt, akkor a felszólító módú *fogd* igealaknak ugyanaz lenne az szerkezete, mint a kijelentő módú *fogod*-nak.²⁰

A *fogod* két morfémás és a *fogd* zéró módjeles elemzésében tartottuk magunkat ahhoz a már Bloch (1947: 402) által is megfogalmazott elemzési elvhez, hogy ne feltételezzünk olyan morfémát, amelynek csak zéró allomorfa van.²¹ A kijelentő módnak nincs hangzó allomorfa, nem lehet tehát zéró allomorfa sem. Magyarán, a kijelentő módnak nincs jele. Nem egy nem hangzó morféma jelöli, hanem az, hogy nincs a szóalakban módjel. A *fogod* így csak két morfémából áll, a tőből és a személyragból. A felszólító mód jelének ezzel szemben van hangzó allomorfa is, ezért a *fogd* szóalakot lehet úgy elemezni, hogy a tő és a személyrag között van egy nem hangzó módjel.

A Rebrus által a birtokviszonyjel után feltételezett egyes szám harmadik személyű személyjelölőnek szó végén nincs hangzó allomorfa. A *holdja*, *földje* szóalakokban a személyjelölő jelenlétét nem a hangzása jelzi (nincs neki), hanem az, hogy nem néma a birtokviszonyjel magánhangzója. Ez eddig ellene szól a Bloch által is megfogalmazott elvnek, de valamelyest javít az elemzésen, hogy ennek az egyes szám harmadik személyű személyjelölőnek is van egy üres magja, amely toldalékok előtt szegmentális tartalommal töltődik ki (1998: 160; 2000: 927–8). A birtokviszonyjel és a rá következő toldalék határán megjelenő hosszú magánhangzóban (pl. a *holdját á*-jában) a birtokviszonyjel magánhangzójának és az egyes szám harmadik személyű személyjelölő immár szegmentális tartalommal kitöltött magánhangzójának az időtartama is benne van. Ezen az alapon akár azt is mondhatnánk, hogy mégiscsak van hangzó allomorfa az egyes szám harmadik személyű személyjelölőnek. Ez a hangzó allomorf azonban hangzását tekintve teljesen önállóan, csak az előtte levő magánhangzó időtartamához járul hozzá.

Még ha elfogadnánk is hangzó allomorfának az egyes szám harmadik személyű személyjelölőnek a megelőző magánhangzó időtartamához való hozzájárulását, Rebrus elemzése akkor is kevésbé lenne gazdaságos, mint az 1.1-es pontban ismertetett nem nyújtó birtoktöbbsítő jeles elemzés.²² Főlöszlegesen olyan morfémát feltételezni, amely alapértelmezett kategóriát fejez ki, és sohasem hallatszik. A birtokoltságot kifejező *-(j)a/-(j)e* után ugyanúgy nincs szükség az egyes szám harmadik személyű birtokossal egyeztető zéró toldaléokra, mint ahogy az ige általános ragozásában sincs szükség egyes szám harmadik személyű zéró személyragra. A *fut* ige végén nem hangzó személyrag van, hanem nincs személyrag. A takarékosági elv egyik megfogalmazását²³ parafrázálva: szükségtelenül ne szaporítsuk a zérók számát.

²⁰ Hockett (1947: 333) portmanteau-s elemzése vagy Deme (1976: 111) funkciók alternációs elemzése feladja azt az általánosítást, hogy a feltételes és a felszólító módú igealakokban több morféma van, mint a kijelentő módúakban.

²¹ Bloch (1947: 402): „One of the alternants of a given morpheme may be zero; but no morpheme has zero as its only alternant.”

²² Monotonicitásra törekvő elemzésben dolgozva azonban Rebrus (1998 és 2000) nem fogalmazhat meg törlési szabályokat.

²³ Entia non sunt multiplicanda, præter necessitatem.

Rebrus elemzésének vannak egyéb vitatható pontjai is, de azoknak nincs közvetlen relevanciájuk arra, hogy a birtoktöbbsesítő jelet nyújtó vagy nem nyújtó toldalékként jobb-e elemezni. Ilyen például az, hogy a birtokos alakokban a tőhöz *j* nélkül kapcsolódó nyílt magánhangzót nem nyitó tövek esetén (pl. *kasa*, 1998: 163; 2000: 930) az általános birtoklásjelölő magánhangzójaként elemzi, nyitó tövek esetén pedig (pl. *hala*, 1998: 160; 2000: 927) a tő végi üres magot kitöltő epentetikus magánhangzóként.

Rebrus elemzésének előnye viszont az itt előterjesztett nem nyújtó birtoktöbbsesítő jeles elemzéssel szemben, hogy a birtokviszonyjel és az *-uk/-ük* egymásutánjaként elemzett *-juk/-jük* szekvenciát úgy tudja ábrázolni, hogy nem kell hozzá törölnie a birtokviszonyjel magánhangzóját (1998: 153; 2000: 923). Az 1.1-es pontban azonban láthattuk, hogy a birtokviszonyjel nyílt magánhangzója a superanalitikus *i* melléknév-képző előtt is törölődhet (*év eleji*, *hó végi*), és hogy olyan nyílt magánhangzók is törölődhetnek, amelyek nem ábrázolhatók úgy, ahogy Rebrus a birtokviszonyjel magánhangzóját ábrázolja (*barnit*, *barnul*).

Konklúzió

Az 1.1-es pontban előterjesztett nem nyújtó birtoktöbbsesítő jeles elemzés kiegészítve azzal, hogy a több birtokra utaló alakokban a birtokviszonyjel magánhangzévégű tövek esetén is jelen van (*óráj' |i*, *kapuj' |i*), megoldást kínál a Melcsuk-féle birtokviszonyjeles elemzés problémáira. A *napjai*, *gömbjei* szóalakokban azért marad rövid a birtokviszonyjel magánhangzója, mert a birtoktöbbsesítő jel nem nyújtó toldalék. Az *óráj' |i*, *zenélj' |i* szóalakokban pedig azért hosszú a tő végi magánhangzó, mert a tő és a birtoktöbbsesítő jel közötti *j'* viszont nyújtó toldalék. Azzal, hogy a birtoktöbbsesítő jel előtt nemcsak mássalhangzóra végződő tövek után jelenik meg a birtokviszonyjel (*nap|ja|i*), hanem magánhangzóra végződők után is (*óráj' |i*), egységesebb lesz az elemzés.

Az itt közölt nem nyújtó birtoktöbbsesítő jeles elemzés morfológiailag gazdaságosabb a Rebrus (1998, 2000) által javasolt nyújtó birtoktöbbsesítő jeles elemzésnél, mert nem feltételez szemantikailag is nélkülözhető zéró morfot.

A Melcsuk-féle birtokviszonyjeles elemzés választ kínál arra a kérdésre, hogy a több birtokra utaló szóalakokban miért azonos alakú a birtoktöbbsesítő *i* előtti hangszerlet a hagyományosan egyes szám harmadik személyű birtokos személyragnak vagy személyjelnek elemzett toldalékkal. A birtoktöbbsesítő jel alternánsaival operáló elemzés ezt a kérdést figyelmen kívül hagyja.

A birtoktöbbsesítő jel alternánsaival operáló elemzés ezenkívül fonotaktikai problémába is ütközik. Olyan morfémán belüli magánhangzó-kapcsolatokat feltételez (*ai*, *ei*), amilyenek eredeti magyar szóelemekben nincsenek.

HIVATKOZÁSOK

- Balogh Judit 2000: A névszóragozás, in Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 183–206.
- Bloch, Bernard 1947: English verb inflection, *Language* **23**, 399–418.
- Deme László 1976: *A beszéd és a nyelv*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hegedűs Attila 2014: A birtokviszonyjel – Egy terminológiai probléma leíró és történeti megközelítésben, in É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila szerk.: *Nyelvelmélet és diakrónia* **2**, Piliscsaba, PPKE, 103–8.
- Hockett, Charles F. 1947: Problems of morphemic analysis, *Language* **23**, 321–43.
- Kassai József 1817: *Magyar nyelv-tanító könyv, melyly a' magyar beszédnek, és írásnak szabásait meg-ítélve, gántsolva, és meg-választva adja-elé*, Sárospatak, Szepesi Ignácz költségénn nyomtatá Nádaskay András.
- Kaye, Jonathan–Jean Lowenstamm–Jean-Roger Vergnaud 1985: The internal structure of phonological elements: a theory of charm and government, *Phonology Yearbook* **2**, 303–28.
- Korompay Klára 1991: A névszójelezés, in E. Abaffy Erzsébet–Rácz Endre szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 259–83.
- Lizanec, Petro–Horváth Katalin 1982: A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól, *Magyar Nyelvjárások* **24**, 3–18.
- Lowenstamm, Jean 1996: CV as the only syllable type, in Jacques Durand–Bernard Laks szerk.: *Current trends in phonology: models and methods*, Manchester, University of Salford Publications, 419–42.
- Melcsuk Igor 1965: A magyar főnév birtokos személyragjainak morfológiai felépítéséről, *Magyar Nyelv* **61**, 264–75.
- Olaszy Gábor 2006: *Hangidőtartamok és időszerkezeti elemek a magyar beszédben*, Budapest, Akadémiai. = *Nyelvtudományi Értekezések* **155**.
- Rácz Endre 1973: A birtokos személyragozásnak a birtok többségét kifejező alakrendszere, in Rácz Endre–Szathmári István szerk.: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 135–49.
- Rákosi György–Laczkó Tibor 2008. On the categorial status of agreement-marked infinitives in Hungarian, in Christofer Piñón–Szentgyörgyi Szilárd–Siptár Péter szerk.: *Approaches to Hungarian 10: Papers from the Veszprém conference*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 145–72.
- Rebrus Péter 1998: A *-ja/-je/-a/-e/-i/∅* morfémáról, in Büky László–Maleczki Márta szerk.: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* **3**, Szeged, JATE, 149–67.

- Rebrus Péter 2000: Morfofonológiai jelenségek, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 763–947.
- Simonyi Zsigmond 1879: *Magyar nyelvtan mondattani alapon 1: A mondat részei és a szóképzés*, 2. kiadás, Budapest, Eggenberger.
- Siptár Péter 2011: Alakváltozatok, allomorfok, alternációk, *Magyar Nyelv* 107, 147–60.
- Thorburn, William M. 1918: The myth of Occam’s razor, *Mind* 27/107: 345–53.

POSSESSEDNESS MARKER WITH NON-LENGTHENING PLURAL MARKER

GYULA ZSIGRI

This paper revisits Mel’čuk’s 1965 claim that the Hungarian suffix traditionally analyzed as the third person singular possessive suffix is in fact a general possessedness marker identical in both shape and meaning with the string preceding the plural marker. It argues in favor of Mel’čuk’s analysis proposing new solutions to address its issues and pointing out the inadequacies of alternative analyses.